

Отново за Руско-варяжските култови
брадвички на Долен Дунав –
Corrigenda et addenda (по повод нови находки
от Дръстър/Силистра)

Георги Атанасов

Регионален исторически музей – Силистра, ул. „Г. С. Раковски“ № 24, Силистра 7500; geoatal@abv.bg

Once again on the Russian-Varangian Cult Axes from the Lower
Danube – Addenda et Corrigenda (Based on New Finds
from Drustar–Silistra)

Georgi Atanasov

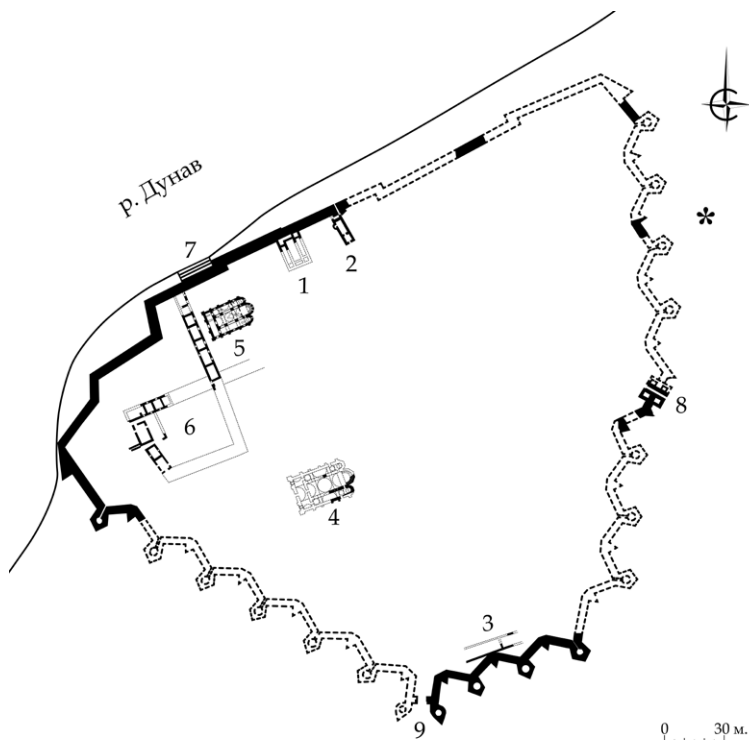
Regional History Museum – Silistra, 24 G. S. Rakovski Str., 7500 Silistra, Bulgaria; geoatal@abv.bg

ABSTRACT

A small bronze axe with a wide circular hole for a small wooden shaft (Figs. 2, 3) was found in front of the eastern defensive wall (Fig. 1) during archaeological excavations in Drustar (the present-day town of Silistra) in 2015. Three similar artifacts were found on the Lower Danube – in Drustar (Figs. 5, 6), in Preslav (Figs. 7, 8) and in Păcuiul lui Soare, the island fortress near Drustar (Fig. 4). More than 60 axes dated back to the 11th – 12th century, similar in size and decoration, were found in Kievan Rus and the neighboring territories (Bilyar in Volga Bulgaria and Sarkel) (Figs. 9, 10). The only explanation for the shaft-hole axes in Drustar, Preslav and Păcuiul lui Soare is that they were brought here during the military campaigns of Prince Svyatoslav on the Lower Danube in 969-971. This suggests an earlier *terminus post quem*, probably in the mid 10th century. Two more miniature silver axes (Figs. 18, 19) and a bronze axe (fig. 20, 21) have been found in Drustar, probably worn as pendants. At this stage of research they can be hypothetically related with the Russian–Varangian cults dated back to the 10th century. It is also possible that the artefacts reflect a syncretism between the cult of the Scandinavian deity Thor (whose attribute is the hammer-axe) and the Slavic deity Perun.

Key words: Early Middle Ages, Kievan Rus, Varangian cult axes

Преди 22 години публикувах 3 еднотипни малки орнаментирани бронзови брадвички от Дръстър, Преслав и Пъкуял луй Соаре, които въз основа на многобройни паралели от Киевска Рус свързах с походите на княз Светослав към Долен Дунав през 968-971 г. (Atanasov 1994, 76-80). При археологически разкопки в Силистра през последните години попаднахме на нови екземпляри, които налагат още веднъж да се вземе отношение към тези любопитни паметници на дребната металопластика. По-специално внимание заслужава находката от лятото на 2015 г., на която попаднахме при проучване на нов участък от североизточното трасе на фортификацията на Доростол-Дръстър-Силистра (обр. 1) (Атанасов, Михайлов 2016, 483-485, обр. 1). Вече е установено, че тя е издигната след началото на VI в., възстановена е след началото на IX в. и е ползвана по предназначение, почти без прекъсване през цялото Средновековие и до началото на XIX в. (Атанасов 2013б, 2-38, обр. 39; Atanasov 2013, 493-587). На около 45 м пред външното лице на новопроучения участък регистрирахме дълбоко вкопаване с ширина

1. Владетелска резиденция. 2. Баня. 3. Казарма /?/. 4. Катедрална патриаршеска църква. 5. Дворцова църква. 6. Патриаршеска резиденция. 7. Пристанище. 8. Източна порта. 9. Централна южна порта. * Местонамиране на куловата брадвичка през 2015 г.

Обр. 1. План на Цитаделата на Дръстър (Силистра) през X в. с точките на местонамиране на куловите миниатюрни брадвички (по Г. Атанасов)

Fig. 1. Plan of the citadel at Drastar (the present-day town of Silistra) in the 10th century and the locations of the discovered artifacts (after G. Atanasov)

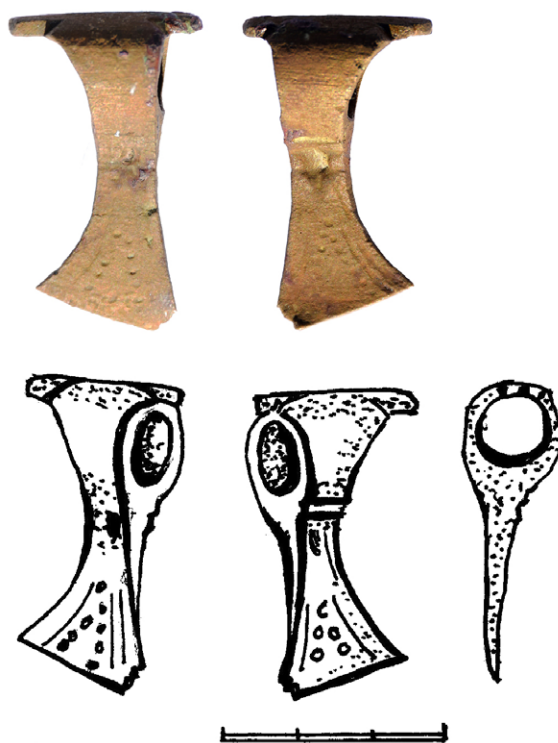
нея има двойно езичесто симетрично профилирано уширение с обща дължина 2,45 см. Лезвието на брадвичката е орнаментирано от двете страни с плитко врязани линии, които плътно следват перифериите, а между тях са гравирани редове точков орнамент. Общата височина на брадвичката е 4,1 см, максималната ширина е 2,1 см, а дебелината на отливката е от 0,15 до 0,4 см (обр. 2, 2а).

За пръв път подобен паметник на дребната метало пластика е открит и публикуван през 70-те години на XX в. при археологически разкопки в съседната до Дръстър островна крепост Пъкуюл луй Соаре (обр. 3), възникнала след началото на X в. и обитавана с малки прекъсвания до началото на XV в. П. Дякону не датира паметника и не прави коментар относно етническата му определеност (Diaconu, Vîceanu 1972, 159, fig. 56-11), като единствено посочва сходства с брадвичка публикувана само със снимка от Н. Мавродинов (Мавродинов 1959, 227, обр. 265). Брадвичката от Пъкуюл луй Соаре е близка по форма и размери с откритата в Дръстър, но следвайки рисунката (за съжаление не е представена със снимка, липсва разрез и е изрисувано само едното лице) има разлики в орнаментацията (вместо точков орнамент „птиче око“, който се вижда не само върху лезвието, но и върху втулката), а лезвието е малко по-късо (обр. 3). В тази насока повече информация носи аналогична брадвичка открита случайно в Силистра през 50-те години на XX в. Тя е без сигурна археологическа среда (в инвентарната книга под № 289 е записано само, че е от брега на р. Дунав в Дунавската градина, респективно около северната крепостна стена на Дръстър) и е публикувана от мен през 1988 г. (Атанасов 1988, 86-87, табл. I.11, II.11) (обр. 4, 4а). С новооткритата брадвичка съвпадат формата и орнаменталните мотиви, и донякъде размерите – общата височина е 4,1 см, максималната ширина е 2,1 см, а дебелината на отливката

около 15 м, което не можаме да изчерпим, защото излизаше извън границите на определения по проекта сервитут. Може би става въпрос за ров около крепостта, за какъвто пишат Йоан Скилица по повод събитията в Дръстър по време на руско-византийските битки около Дръстър през 971 г. (Iohannis Sczlituae 1973, 296-297 = ГИБИ VI, 269), както и Евлия Челеби, описал през XVII в. цитаделата на Силистра (Гаджанов 1909, 660-664). Между него и новопроученото източно лице (външното) на стената, на дълбочина 1,50 м от съвременния терен попаднахме на нова бронзова брадвичка (обр. 1, 2, 2а). Тя има трапецовидно острие с дължина 2,1 см, ширина на лезвието 1,6 см, ширина в горния край 0,8 см, което плавно преминава в масивна кръгла втулка с диаметър 0,95 см. Над

е от 0,15 до 0,4 см (обр. 4). Това предполага, че подобно на екземплярите от Пъкюул луй Соаре и Дръстър, трите бравички са работени по един и същ модел, но са лети в различни калъпи. Същата констатация важи и за четвърта бравичка от този тип, от фондовете на Шуменския музей (обр. 5, 5а), която документирах благодарение на покойния колега Г. А. Атанасов. Тя има формата и донякъде размерите на екземплярите от Дръстър, но е с украса птиче око и върху втулката, което я сближава с находката от Пъкюул луй Соаре (Atanasov 1994, 76-77, fig. 1d).

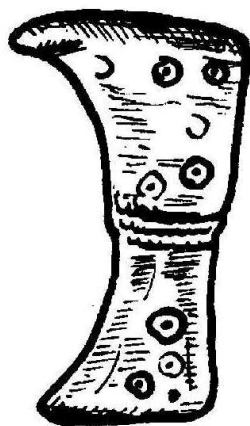
Уповавайки се на сходни по форма, размери, начин на изработка и орнаментална украса бравички от древноруските центрове – главно Киев и региона на Киев, Новгород, Новгородски регион, околностите на Могильов, Витебск, на север до Москва и Тула, също във Владимир, Твер, Вишгород, Городище, на изток до Саркел, Биляр и Измерское (недалеч от Булгар и Биляр)¹ (Даркевич 1961, 93-95; Макаров 1992, 53-54, рис. 1; Коршун 2012, 151-162, типове D1.1–D1.51), (обр. 6, 7), свързах откритите в Североизточна България екземпляри с древноруски практики и обичаи от X – XI в. (Atanasov 1994, 76-80). Документираните находки в границите на Средновековна България без изключение имат сходство с над 60 миниатюрни бронзови култови бравички тип 1 по Даркевич-Макаров (или тип D1 по Коршун) от древноруските центрове (Даркевич 1961, 93, рис. 1.1-5; Макаров 1992, 43-44, рис. 1; Коршун 2012, 53-56, тип D1) (обр. 6, 7). Досега у нас не са регистрирани екземпляри от тип 2 по Даркевич-Макарова (или тип D2 по Коршун), които са около 20 екземпляра със сходна география на разпространение и датировка, с близки размери и орнаментика с тип 1 (D1), но имат широко Т-образно лезвие (Даркевич 1961, 93, рис. 1.6-9; Макаров 1992, 44-45, рис. 3; Коршун 2012, 56-59, тип D2) (обр. 7, 8). Забележително е, че всички посочени образци от двата типа, включително откритите в България, притежават големи втулки с уширения, характерни за средновековните бойни бравички (тип IV и VII от края на X – XI в. по класификацията на Кирпичников (Кирпичников 1966, 13, 36, 37), което предполага, че не са овесвани на врата като амулети. Потвърждават го екземплярите от Биляр, Саркел, Городище и др. (Даркевич 1961, 98, рис. 2.1-3; Макаров 1992, 49-50, рис. 1. 4, 5, 15, 16; Atanasov 1994, 76-80) (обр. 6.4, 5, 15, 16), които са открити *in situ* с вмъкнати във втулките полуизтлели дървени дръжки. И сега продължавам да поддържам идеята, че са отличителни знаци на младите руски войни-дружинници (Макаров 1992, 41-56; Atanasov 1994, 76-80). Н. А. Макаров привежда годни аргументи за тази хипотеза – откриват се често в погребения на деца и младежи до 17-18 г., много рядко са документираны в женски гробове (само 2 случая

Обр. 2. Бронзова бравичка от Дръстър (Силистра) открита през 2015 г. източно от североизточния ъгъл на цитаделата на града (снимка и рисунка по Г. Атанасов)

Fig. 2. A small bronze axe found in Drastar (the present-day town of Silistra) in 2015 to the east of the northeastern corner of the citadel (photo and drawing by G. Atanasov)

¹ Картата на разпространение покрива почти всички региони на Киевска Рус, като при над 60 регистрирани екземпляра от този тип, най-голямата концентрация е в зоната на Киев (над 60%) и Новгород (около 10%) (Коршун 2012, 151-162, типове D1-D51).

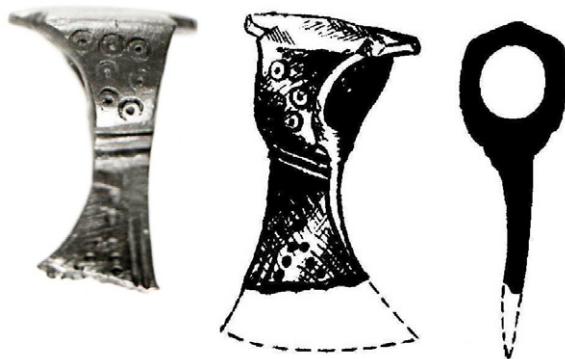
Обр. 3. Бронзова брадвичка от островната крепост Пъкуюл луй Соаре до Дръстър (рисунок по П. Дякону)

Fig. 3. A small bronze axe found in the fortress on the island of Păcuil lui Soare near Drastar (drawing after P. Diaconu)

Обр. 4. Бронзова брадвичка от Дръстър (Силистра) открита през 1956 г. край брега на р. Дунав около северната крепостна стена на цитаделата на града (снимка и рисунок по Г. Атанасов)

Fig. 4. A small bronze axe found in Drastar (the present-day town of Silistra) in 1956 at the bank of the Danube near the northern defensive wall of the citadel (photo and drawing by G. Atanasov)

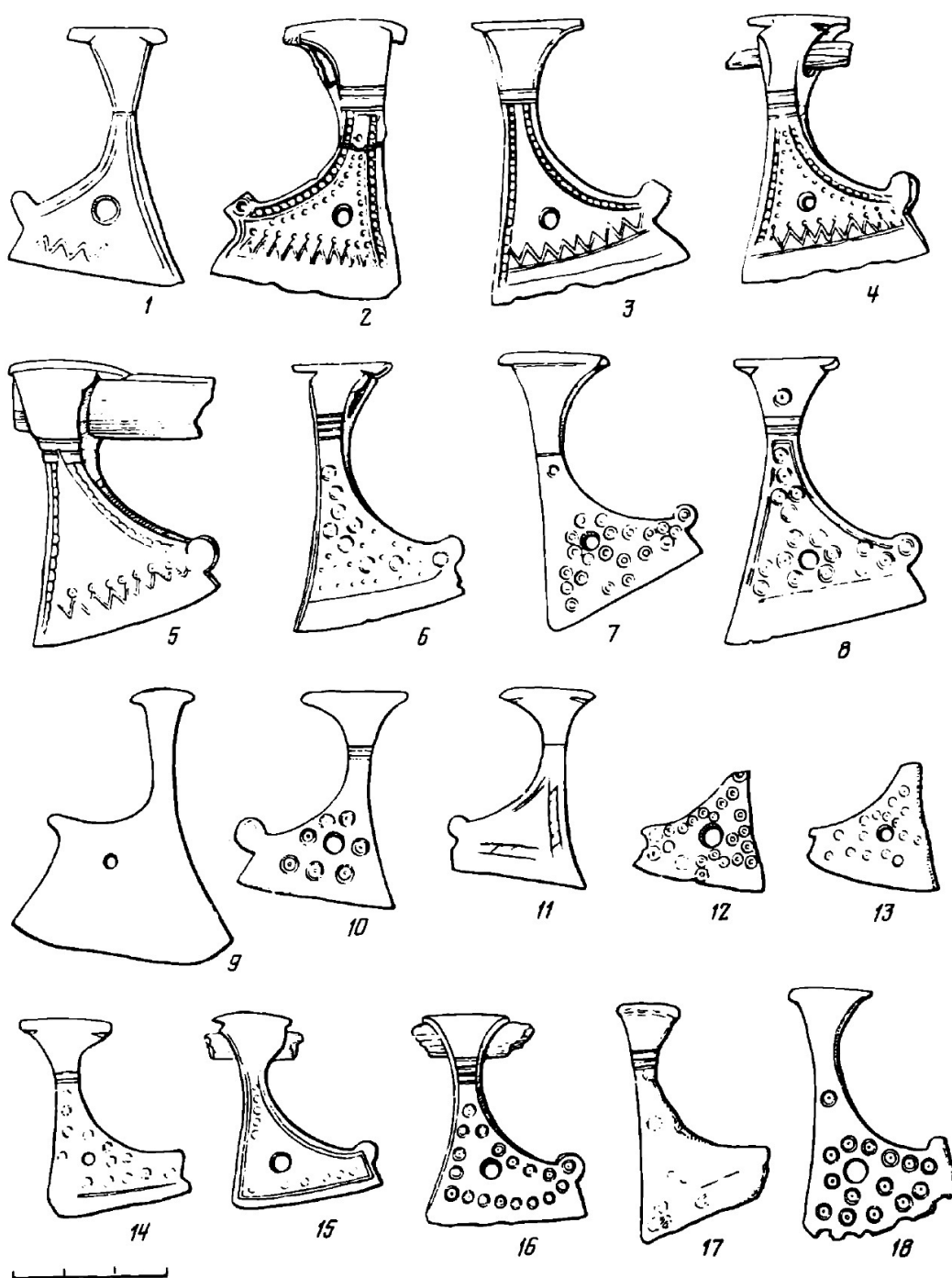

Обр. 5. Бронзова брадвичка от Преслав във фонда на Шуменския музей – случайна находка (снимка и рисунок по Г. Атанасов)

Fig. 5. A small bronze axe found in Preslav, kept in the depot of Shumen Regional Historical Museum, a stray find (photo and drawing by G. Atanasov)

от около 80 екземпляра от двата типа) и то главно в крепости, преимуществено около двата водещи центъра на Киевска Рус – Киев и Новгород (обр. 7). Действително може да са инсигна за инвеститурата им като млади войни или както допуска авторът, при първото им подстригване. Като ценна реликва обаче са носени от младежите дълго време, защото се откриват и в гробове на 18-годишни войни. Явно при определени церемонии са държани и вдигани от бойците. Едва ли са приоритет единствено на върховните главнокомандващи (князете), защото броят им е относително голям – около 80 регистрирани находки от двата типа до 2012 г. В. П. Даркевич и В. Е. Коршун

ги отнасят масово след края на X до XII в. (Даркевич 1961, 93-95; Коршун 2012, 151-162), докато Н. И. Макаров дори изтегля долната граница след началото на XI в. (Макаров 1992, 51). Този факт според него предполага, че нямат връзка с култа към Перун, както допусна преди това В. П. Даркевич, защото появата им е на обекти след налагането на християнството и след заглъхването на езическите практики в Киевска Рус. В последния най-пълния каталог на В. Е. Коршун, обаче като най-ранни екземпляри са илюстрирани две железни брадвички без орнаментална украса от втората половина на X в. Посочено е, че са от Украйна, но без сведения за сигурно местонамиране и ясна археологическа среда (Коршун 2012, 151, тип D1.2) (обр. 9). Находките от медни сплави (каквито са екземплярите от Дръстър, Преслав и Пъкуюл луй Соаре), както вече посочих, като цяло се поставят в широки хронологически граници, като за

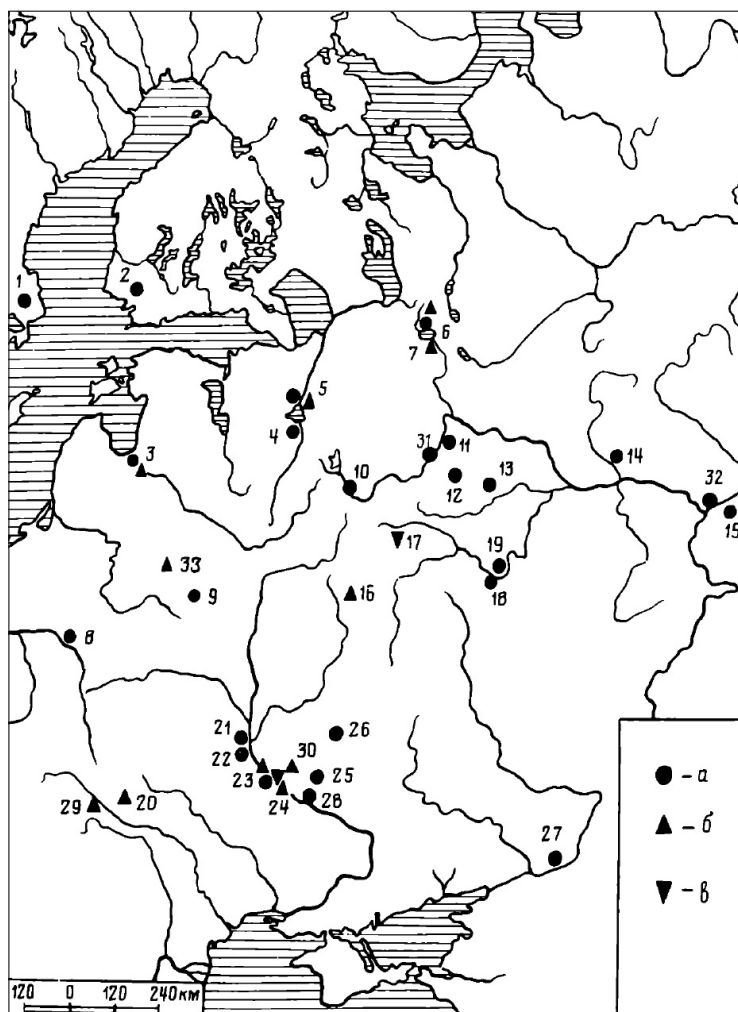

Обр. 6. Бронзови бравички от Киевска Рус, тип I (D1) 1 – Новгород, 2, 15 – Никольское, 3, 4 – Саркел/Белая Вежа, 5 – Биляр, 6 – Пермска губерния, 7, 11 – Княжняя гора, 8 – Ринкабю, 9 – Старая Рязан, 10 – Грехов Ручей, 12 – Суздал, 13 – Благовещение, 14 – Выжумский III могильник, 16 – Городище, 17 – Торговицкое, 18 – Тумие (по Н. И. Макаров)
Fig. 6. Small bronze axes from Kievan Rus, type I (D1) 1 – Novgorod, 2, 15 – Nikolskoye, 3, 4 – Sarkel/Belaya Vezha, 5 – Bilyar, 6 – Perm district, 7, 11 – Knyazhaya Gora, 8 – Rinkaby, 9 – Staraya Ryazan, 10 – Grehov Ruchey, 12 – Suzdal, 13 – Blagoveshcheniye, 14 – Vizhumskii III cemetery, 16 – Gorodishte, 17 – Torgovitskoye, 18 – Tumie (after Н. И. Макаров)

условен *terminus post quem* се сочи края на X в. или началото на XI в. Отново обаче липсват сигурни археологически репери за датировка. Напротив, откритите в България са от крепости, свързани точно с похода на Светослав в края на X в. – Дръстър, съседната крепост Пъкуюл луй Соаре² и Преслав. Впрочем, ако в Дръстър, в края на XI и XII в. има кратко присъствие на руски благородници и находки свързани с древноруските княжества (кръстове и т. нар. овручки прешлени за вретено) (Павлов 1986, 11-20; Перхавко 2000, 39-53), то в Преслав, респективно Пъкуюл луй Соаре, след похода на Светослав липсват всякакви подобни паметници и данни за руско присъствие в изворите. Това е важен маркер позволяващ да свържем образците от Североизточна България действително с походите на Светослав и специално с битките в Преслав, Дръстър и Пъкуюл луй Соаре през пролетта и лятото на 971 г. Респективно това означава, че появата им в центровете на Киевска Рус може да се предатира от края на X – началото на XI в. към втората половина на X в. Към такива изводи навеждат и двете брадвички от хазарската крепост Саркел – Белая вежа (Артамонов 1958, 69, рис. 48) (обр. 6. 3, 4, 9), която със сигурност е овладяна от княз Светослав през 965 г., и в която се откриват други руски паметници, включително костен медальон с гравирани двузъбец (обр. 10) – емблематичен знак на киевския княз (Артамонов 1958, 76, рис. 52)³. В Саркел – Белая вежа обаче руско население обитава поне до края на XI – началото на XII в., когато крепостта е овладяна от куманите (Артамонов 1958, 82-84), и когато със сигурност се датира едната брадвичка в погребение от началото на XI в. (Макаров 1992, 53, кат. № 35) (обр. 6. 3). Сходна е историята на брадвичките от волжко-българския център Биляр и съседното Измеирское (обр. 6.5; 7.15, 32). Но тук, за разлика от Саркел – Белая вежа, след превземането му и временно подчиняване от Светослав през 965 г. руско-варяжко присъствие не е регистрирано (Фахрудинов 1984, 45; Atanasov 1994, 76-80). Това е още един косвен аргумент да прецизираме началото в ползването на бронзовите орнаментирани ритуални брадвички най-късно около средата на X в. Забележително е, че въпреки видимата близост и еднотипност на бронзовите брадвички от древноруските центрове от края на X (?) – XII в. и откритите на Долен Дунав се наблюдават някои дребни различия специално във формата. Докато почти всички екземпляри от този тип в Киевска Русия (ако вярваме на датировките на руските изследователи се отнасят след края на X в., дори след началото на XI в.) имат L-образно острие с кръгло уширение или рогче в края (обр. 6), то лезвието на всички находки на Долен Дунав (Дръстър, Преслав и Пъкуюл луй Соаре) е единствено трапецовидно (обр. 2-5). Не е сигурно дали това е резултат от разлики в хронологията, защото находките в България при така заявените датировки са по-ранни, или е специфика от друг характер. Забележително е обаче, че двете железни култови брадвички от Украйна в най-пълния каталог на В. Е. Коршун, датирани около средата на X в. (обр. 9), и подобно на екземплярите от България имат също трапецовидно острие без L-образна извивка с кръгло уширение в края – форма характерна за всички останали древноруски образци. В тази насока знакова е втората бронзова брадвичка от Биляр, илюстрирана в публикацията на В. П. Даркевич (Даркевич 1961, 96, рис. 3.1) и датирана по А. А. Спицин най-общо в края на IX – X в., но некомментирана в публикациите на Н. А. Макаров и В. Е. Корсун (обр. 12). Като форма, размери, метал и орнаментална украса тя стои най-близо до находките от Североизточна България (обр. 2-5) и това е симптоматично. Още повече, че както екземплярите от Биляр, така и екземплярите от Дръстър, Пъкуюл луй Соаре и Преслав, са реликти попаднали при сходни обстоятелства и събития, респективно, приблизително по едно и също време – в случая походите на княз Светослав към Волжка България през 965 г. и към Дунавска България 969 – 971 г.

² Наличието на руско-варяжка култова брадвичка в Пъкуюл луй Соаре свързана с походите на княз Светослав 968 – 971 г. е косвено указание за обитаване на крепостта преди овладяването ѝ от император Йоан Цимисхи през юли 971 г. Това е нов аргумент, че крепостта е издигната *ad fundamentum* през Първото българско царство след началото на X в. (Атанасов 2017), а не от ромеите след 971 г. (Diaconu, Vîceanu 1972).

³ Прочее, аналогичен двузъбец е гравирани на стената на църква В3 в скалния манастир до Мурфатлар (Fetisov, Galkova, 2007, 29-44, fig. 1) (обр. 11), датиран между втората половина на IX и 70-те години на X в. (Atanasov 1996, 112-124; Атанасов 2009, 188-190). Разположен е на 60 км североизточно от Дръстър до каменния вал от X в.

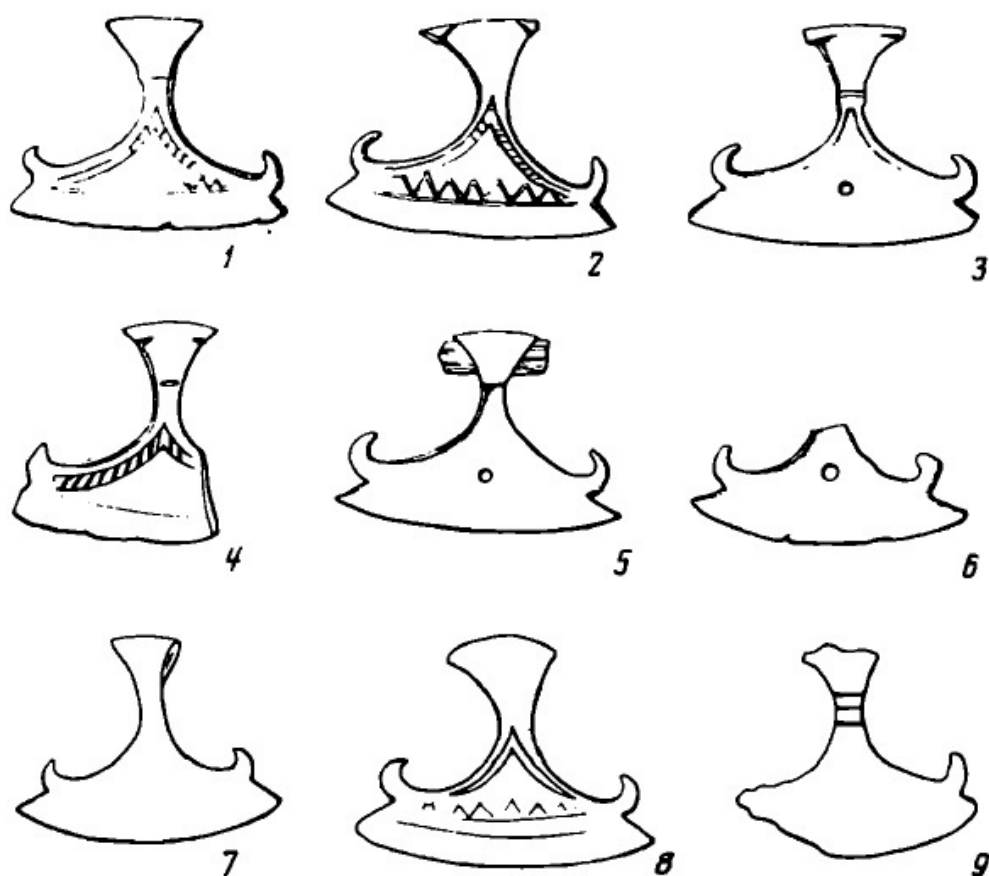

Обр. 7. Карта на разпространението на култовите бронзови бравдички по Н. И. Макаров (рис. 6) в границите на Киевска Рус, Скандинавия и Прибалтика

Fig. 7. Map of the distribution of the small bronze cult axes after N. I. Makarov (drawing 6) within Kievan Rus, the Scandinavian Peninsula and the Baltic Sea area

Семантиката на тези любопитни паметници (войнски инsigнии?) е трудна за разгадаване. Вече е лансирана хипотезата, че най-вероятно са свързани с култа на варяжкия бог Тор, контаминиран още в първата половина на X в. със славянския Перун (Atanasov 1994, 76-80). Докато характерните и масово откриваните в Скандинавия (Швеция, Дания) през IX – XI в. висулки (индивидуални или нанизани на гривна-торква) с форма на миниатюрен Т-образен железен чук (Fuglesang 1989, 15-25) (обр. 13), се срещат често в центровете на Киевска Рус през X – XI в. (Коршун 2012, 25-30, тип В), то в изходните територии на викингите (Швеция Дания) бронзови ритуални бравдички тип 1 (D1) са голяма рядкост (обр. 10) и основателно се квалифицират от Н. А. Макаров като внос от Киевска Рус (Макаров 1992, 51, рис. 6). Ако контактите между викингите в Скандинавия и Киевска Рус през първата половина на X в. са много активни, то същото не може да се каже за началото на XI в., посочен от Н. А. Макаров като *terminus post quem* за появата и разпространението на бравдичките тип 1 (D1)⁴. Това,

⁴ Забележително е, че бравдички тип 2 (D2) съвършено липсват както в Скандинавия, така и на Изток от Городище (по Волга, Биляр, Саркел и пр.) и на юг от Киев, включително на Долен Дунав (обр. 7). Като добавим, че са 3 пъти по-малко от бравдичките тип 1 (D1) и липсват в датирани комплекси от X в., може да предположим, че са по-късно явление с долна граница на поява и разпространение около началото-средата на XI в.

Обр. 8. Бронзови брадвички от Киевска Рус, тип II (D2) (по Н.И. Макаров). 1 – Колчино, 2 – Княжая Гора, 3, 5 – Никольское, 4 – Белоозеро, 6 – Требоваль, 7, 8 – Новгород, 9 – Липлява

Fig. 8. Small bronze axes from Kievan Rus, type II (D2) (after N. I. Makarov). 1 – Kolchino, 2 – Knyazhaya Gora, 3, 5 – Nikolskoye, 4 – Beloozero, 6 – Treboval, 7, 8 – Novgorod, 9 – Liplyava

Обр. 9. Железни култови брадвички от Украйна (по В. Е. Коршун)

Fig. 9. Small iron cult axes from Ukraine (after V. E. Korshun)

редом с историческата хронология на находките от Волжка и Дунавска България, е несъмнено указание, че тяхната поява и разпространение в Киевска Рус трябва да се отнесе около първата половина – средата на X в. където е формирана и семантичната им натовареност. На този фон каква е вероятността в тази среда да имат връзка с култа към скандинавския бог Тор?! Известно е, че в скандинавската митология и викингските саги Тор е бог на гръмотевиците, бурите и плодородието, син и пряк наследник на Один. От млад се изиявява като най-доблестния, смелия и войнствения сред братята си. Описван и рисуван като

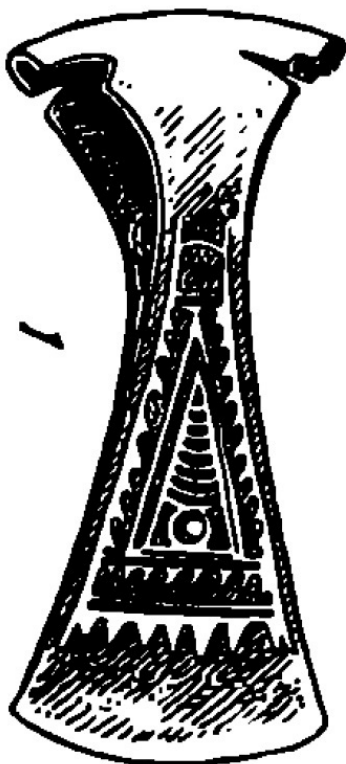
Обр. 10. Двузъбец (емблематичен знак на княз Светослав) върху костен медальон от Саркел (по М. И. Артамонов)

Fig. 10. A fork with two dents (an emblem of Prince Svyatoslav) on a bone pendant from Sarkel (after M. I. Artamonov)

Обр. 11. Двузъбец (емблематичен знак на княз Светослав) врязан върху стената на скална църква В-2 в Мурфатлар (снимка Г. Атанасов)

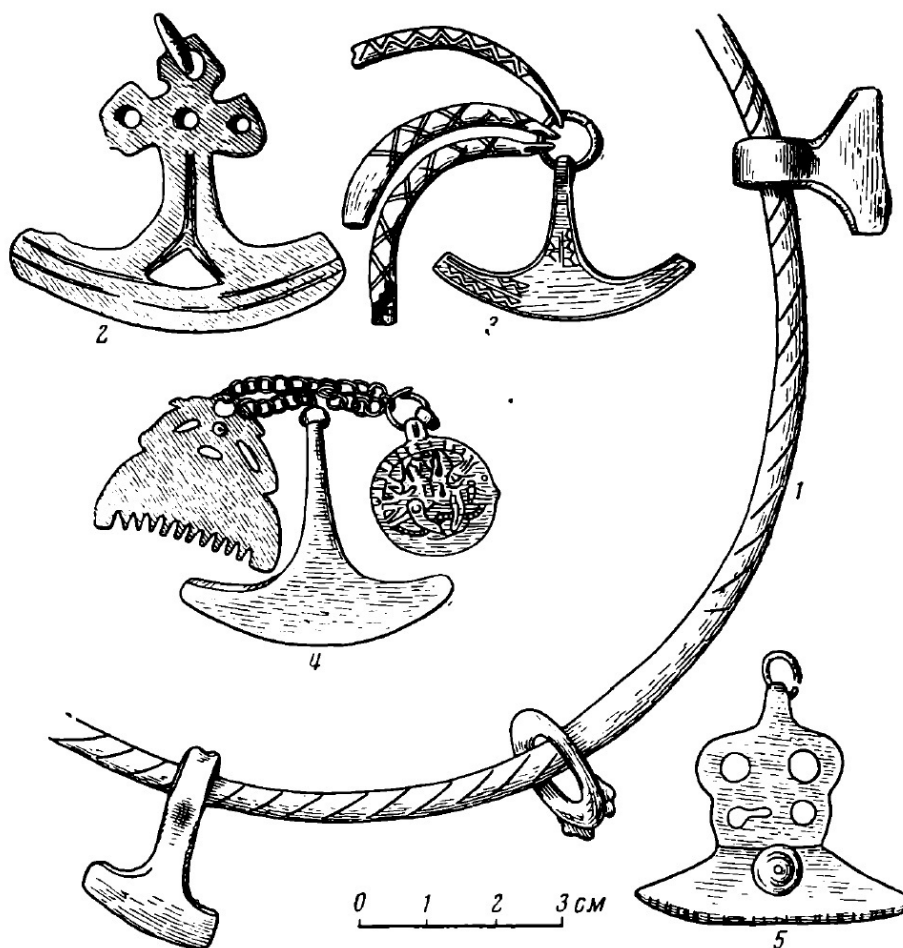
Fig. 11. A fork with two dents (an emblem of Prince Svyatoslav) incised on the wall of the rock church B-2 in Murfatlar (photo by G. Atanasov)

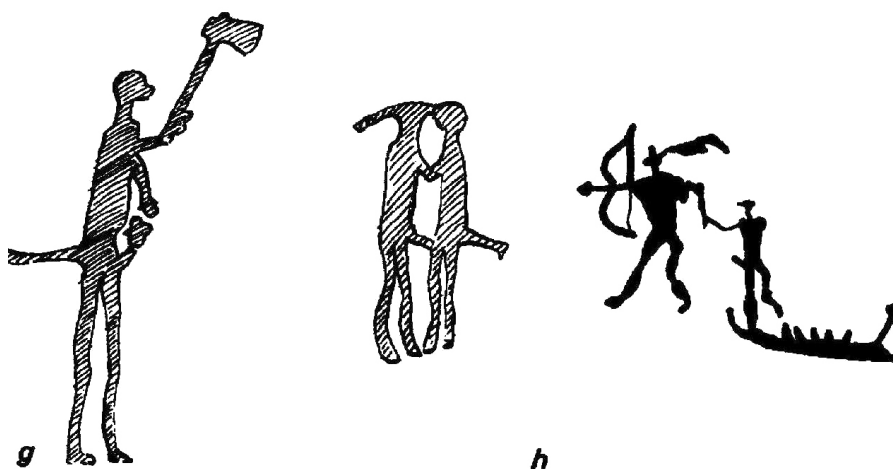
Обр. 12. Бронзова култова бравичка от Биляр (рисунка по В. П. Даркевич)

Fig. 12. A bronze cult axe from Bilyar (a drawing after V. P. Darkevich)

млад богатир с рижа брада, въоръжен е с мистичния чук Мьолнир, който той единствен може да вдигне, и с който поразява противниците си. На този фон положението му на патрон на младите войни е разбираемо. Славянският аналог на Тор е Перун, който също обладава гръмотевицата и светкавицата, носител е на бури и дъжд, закрилник на бойците и предводител на отрядите по време на битка, покровител на князете и дружините им (Фасмер 1986, 246-247). Бог Перун е споменат в договорите между византийците и киевските князе Олег (907 г.), Игор I и Светослав I (971 г.) и други по-късни древноруски текстове (Фасмер 1986, 246-247). В тях обаче името на Тор и изобщо на скандинавските богове липсва. Това на пръв поглед е малко странно, защото е наложено схващането, че скандинаво-варяжката аристокрация е доминираща именно при Олег, Игор и Светослав. Трябва да се отчете обаче, че въпросните източници, отразяващи събитията от първата половина на X в., са създадени и редактирани около средата на XI в., когато аристокрацията на Киевска Рус е изцяло русизирана, респективно славянизирана. Това означава, че контаминацията на Тор с Перун е финализирана още около средата на X в., името на Тор е замъглено и окончателно е наложено името на Перун. Никак не е сигурно обаче какви са били реалностите в тази насока през първата половина на X в. В случая по-важното е, че главният атрибут, инсигната на Тор – чукът, е трансформиран в бравда, респективно като инсигна и на Перун, и този процес има за *terminus ante quem* средата на X в. Същевременно тази инсигна има и материални проявления – въпросните ритуални бравички, чиито *terminus post*

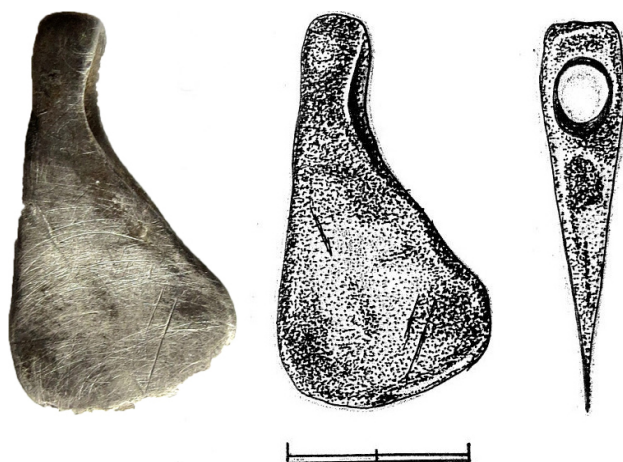

Обр. 13. Висулки пресъздаващи „чука на Тор“ от Скандинавия, Киевска Рус и Прибалтика (по В. П. Даркевич)
Fig. 13. Pendants representing "Thor's hammer" from the Scandinavian Peninsula, Kievan Rus and the Baltic Sea area
(after V. P. Darkevich)

Обр. 14. Рисунки-графити от Скандинавия пресъздаващи бог Тор поразяващ с чука (брадва?) противник и извършващ символично бракосъчетание (по Мифы народов мира, Т. 1.)
Fig. 14. Drawings-graffiti from the Scandinavian Peninsula representing the god Thor defeating an enemy with the hammer (axe?) and performing a symbolic marriage (after Мифы народов мира, vol. 1.)

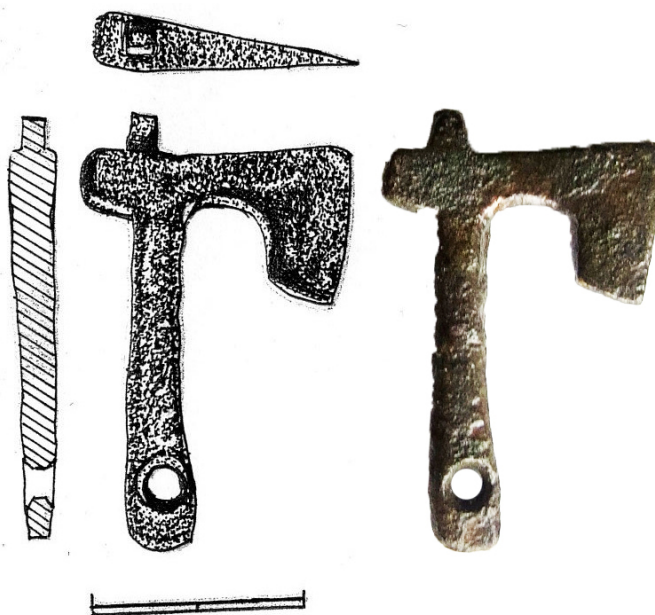
quiet, на фона на находките от Дръстър, Преслав и Биляр трябва да се предатира от края на X – XI в., най-късно към средата на X в. Засега продължава да е актуално предположението, че са регалия на младите воители-дружинници, които може би я получават при воинската им инвестиция. Вероятно в определени моменти са вдигани церемониално в десницата на младите воители. Тази практика не е документирана в сагите и изобщо в писмените извори, но няколко петроглифни рисунки от Скандинавия насочват към подобно тълкуване. На една скална рисунка от Швеция, Тор е вдигнал ритуално чука при бракосъчетание, а друг път срещу митичен враг (обр. 14) (Мифы 1980, 286, рис. 3,5). Затова все още не бива да отхвърляме съвършено предположението на В. П. Даркевич, че първоначално може да имат връзка с култа към Перун, а и формата, както и орнаменталната украса навеждат на подобна хипотеза. Що се отнася до откриването на ритуални бравички от този тип на обекти от XI – XII в., когато Русия е изцяло християнизирана, то трябва да се приеме, че с течение на времето религиозната им натовареност се замъглява и остава единствено символичната им натовареност като инсигна на младите дружинници – практика регистрирана до края на XII в. и добре аргументирана от Н. А. Макаров. Това обаче е друга тема, която не касае находките от Североизточна България.

Обр. 15. Миниатюрна бронзова бравичка, случайна находка открита на юг от Дръстър (Дуловска община?)

(Снимка по Г. Атанасов)

Fig. 15. Miniature bronze axe, a stray find discovered to the south of Drastar (Dulovo municipality?) (photo by G. Atanasov)

Обр. 16. Миниатюрна сребърна култова бравичка – висулка от Дръстър (снимка и рисунка по Г. Атанасов)

Fig. 16. Miniature silver cult axe, a pendant found in Drastar (photo and drawing by G. Atanasov)

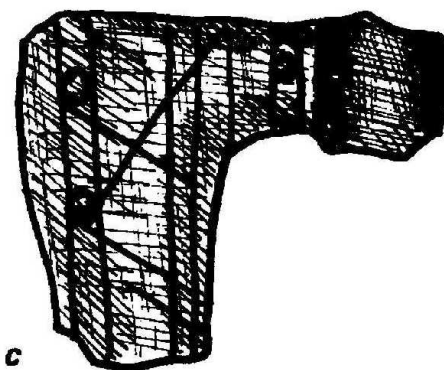
Addenda – нов тип бравички-амулети в Дръстър и региона

Определено се вижда, че коментираните по-горе многобройни руско-варяжки култови бравички не са овесвани като медальони (амулети) на врата на притежателите им за разлика от миниатюрните железни Т-образни „чукове на Тор“ масово разпространени не само в Скандинавието, но в Русия, Прибалтика, Дания, Англия Беларус. Две находки от Дръстър открити при проучване на патриаршеския комплекс до северната крепостна стена на крепостта (обр. 1) в края на 90-те години на XX в. обаче предполагат тъкмо таква носене като висулки.

Обр. 17. Миниатюрна бронзова култова брадвичка – висулка от Дръстър (снимка и рисунка по Г. Атанасов)

Fig. 17. Miniature bronze cult axe, a pendant found in Drastar (photo and drawing by G. Atanasov)

Обр. 18. Миниатюрна бронзова култова брадвичка (висулка?) от Преслав (рисунка на Г. Атанасов по снимка на Н. Мавродинов)

Fig. 18. Miniature bronze cult axe (a pendant?) found in Preslav (drawing by G. Atanasov after a photo by N. Mavrodinov)

Брадвичка, отлята от сребро с неправилно дъговидно извито трапецовидно лезвие. Отворът за дръжката (или за окачване) е с диаметър 0,4 см, дължина – 1,95 см, ширина – 1,2 см. Открита е през 2001 г. в изхвърлена пръст северно от дворцовата патриаршеска базилика (обр. 15, 15 а).

Брадвичка, бронз, лята. Острие с Г-образна форма, като тилната част е оформена като чук с размери 0,3 x 0,5 см. Дръжката е къса с четириъгълно сечение и малка дупка за окачване в края. Размери: дължина 1,95 см, ширина 1,2 см, дебелина 0,1-0,2, см, отвор 0,1 см. Открита е през 1998 г. в изхвърлена пръст северно от дворцовата патриаршеска базилика (обр. 16, 16 а).

Брадвичка. Бронз, лята. Има трапецовидно острие с дължина 2 см, ширина на лезвието 1,5 см, ширина в горния край 0,5 см, което плавно преминава в масивна кръгла втулка, откършена. Над нея има двойно езичесто симетрично профилирано уширение, откършено. Лезвието на брадвичката е силно износено, като точков орнамент се долавя само от едната страна. Общата запазена височина на брадвичката е 2,5 см, максималната ширина е 1,5 см, а дебелината на отливката е от 0,15 до 0,5 см (обр. 17). Предадена е на Силистренския музей с прокурорско нареждане през 2017 г. заедно с десетки други находки конфискувани от иманяри от Дуловска община.

Тази брадвичка има най-голямо сходство по форма и окачване, а донякъде и по украса, с останалите екземпляри от Дръстър, Преслав и Пъкюл дуй Соаре, и редом с останалото, свидетелства, че не става въпрос за инцидентно и изолирано явление в Североизточна България през Х в.

Останалите брадвички, с малки размери и малък отвор, определено са били носени овесени на врата. За съжаление не са открити в затворени, прецизно датирани комплекси, но на фона на другите брадвички заслужават да им бъде оказано специално внимание. Затрудненията по семантиката, датировката, интерпретацията и етническата им определеност се подсилват от факта, че за разлика от коментираните по-горе брадвички с дръжки тези образци нямат сигурни аналози от сигурна археологическа среда. Липсва и изявена орнаментална украса, която да подсказва някаква семантика и даде възможност за художествен анализ. Донякъде като аналог може да се преведе една малка бронзова брадвичка от Преслав с Г-образна форма (Мавродинов 1959, 227, обр. 265; Atanasov 1994, 76-80) (обр. 18), но за разлика от висулката от Дръстър тя няма дръжка, има по-големи размери и е с по-голямо ухо за окачване. Освен това за нея съдим

от една некачествена чернобяла снимка публикувана от Н. Мавродинов преди повече от половин век (Мавродинов 1959, 227, обр. 265). Предвид отсъствието на висулки-брадвички в други средновековни обекти в Североизточна България и предполагаемата връзка на брадвата с култа към Перун-Тор, то на този етап хипотетично към руско-варяжките култови практики от средата на X в. с по-голяма вероятност отнасяме още едната бронзова брадвичка-чук от Дръстър. Има вероятност тя също да се свърже с похода на Светослав в Североизточна България и по-специално присъствието на дружинниците му в Дръстър през 969 – 971 г. (Atanasov 1994, 76-80; Атанасов 2013а, 69-82). За другата брадвичка висулка се въздържаеме от подобна атрибуция, защото от една страна сребърни находки на средновековни обекти не са регистрирани, а от друга страна има подобни образци и в античността. За разлика от бронзовите брадвички с дръжки тези находки обаче нямат близки паралели в древноруските центрове. Действително вече посочих, че там се откриват висулки с т. нар. чук на Тор, но те са обикновено с Т-образна форма, като отворът за окачване обикновено е в края на дръжката. Едната висулка от Дръстър на пръв поглед има контакт със стотиците висулки-чукове на Тор в Скандинавието (главно Швеция), Англия, Русия, Полша, Прибалтика (Fuglesang 1989, 15-25; Zeiten 1997, 1-74; Jensen 2010, 80) и специално с екземпляр от региона на Трусо в североизточна Полша (обр. 19) (Gardela 2016, 103-105, fig. 20). Въпреки сходствата в размерите, начинът на окачване в края на издължената дръжка и формата, бронзовата отливка на находката от Трусо наумява повече чук, докато находката от Дръстър несъмнено е брадва с чук в тилната част. Останалите стотици публикувани висулки с чука на Тор от IX – XI в. (главно нанизи върху торкви) са много по-различни. Освен от желязо и медни сплави сред тях има и сребърни екземпляри, каквато е втората висулка-брадва от Дръстър. И тя обаче няма пълен аналог сред стотиците висулки с чука на Тор от Скандинавието, Полша, Русия, Беларус и Прибалтика и десетките брадвички амулети от Киевска Рус. Същевременно нейната уникалност (това се отнася и за другата находка от Дръстър) за средновековния културен кръг на Североизточна България и Долен Дунав, както и връзката на брадвите амулети с древни руско-варяжки култове и култови предмети, предполагат също да ги свържем, макар и хипотетично, с похода и престоя на войската на княз Светослав в Дръстър през 970 – 971 г. (Атанасов 2013а, 69-82).

Обр. 19. Миниатюрна бронзова култова брадвичка (висулка?) от Трусо, североизточна Полша (no L. Gardela)

Fig. 19. Miniature bronze cult axe (a pendant?) found in Truso in Northeastern Poland (after L. Gardela)

Цитирана литература:

- Артамонов 1958: М. И. Артамонов. Саркел – Белая Вежа. – В: Труды Волго-донской археологической экспедиции. Т. 1. (= Материалы исследования по археологии СССР, 62). Москва – Ленинград, 1958, 7-85.
- Атанасов 1988: Г. Атанасов. Ранносредновековни амулети от Дръстър. – Известия на Народния Музей – Варна, 24, 1988, 78-88.
- Атанасов 2009: Г. Атанасов. Още веднъж за датировката и монашеската организация в скалната обител до Мурфатлар. – В: Юбилейна сборник в чест на 45 години ВТУ „Св. Св. Кирил и Методий“. Велико Търново, 2009, 467-485.
- Атанасов 2013а: Г. Атанасов. О численности русской армии князя Святослава во время его походов в Болгарию и о битве под Дристрой (Доростолом) в 971 г. – Византийский временник, 72 (97) 2013, 69-82.
- Атанасов 2013б: Г. Атанасов. Крепостта на Дуросторум-Доростор-Дръстър върху дунавския бряг в Силистра. Силистра, 2013.

- Атанасов 2017: Г. Атанасов. За началната дата на крепостта Пъкуюл луй Соаре, пристанището и недоказаните хипотези за „Преславния дом на Дунав“ и „Българското адмиралтейство“ (под печат).
- Атанасов, Михайлов 2016: Г. Атанасов, Кр. Михайлов. Спасителни разкопки на територията на НАР „Дуросторум-Дръстър-Силистра“. – Археологически отчети и разкопки за 2015 г. София, 2016, 783-785.
- Гаджанов 1909: Д. Гаджанов. Пътуване на Евлия Челеби из българските земи през средата на XVII в. – Периодично списание, 70, 1909, 610-668.
- ГИБИ VI: Гръцки извори за българската история, VI. София, 1965.
- Даркевич 1961: В. П. Даркевич. Топор как символ Перуна в древнерусском язычестве. – Советская археология, 4, 1961, 92-98.
- Кирпичников 1966: А. Н. Кирпичников. Древнерусское оружие. Выпуск 2. Копья, сулицы, боевые топоры, булавы, кистени. (Археология СССР. Свод археологических источников. Вып. Е1-36). Москва, 1966.
- Коршун 2012: В. Е. Коршун. Языческие привески Древней Руси X–XIV веков. Москва 2012.
- Мавродинов 1959: Н. Мавродинов. Старобългарското изкуство: Изкуството на Първото българско царство. София, 1959.
- Макаров 1992: Н. А. Макаров. Древнерусские амулеты-топорики. – Российская археология, 2, 1992, 41-56.
- Мифы 1980: Мифы народов мира. Т. I. Москва, 1980.
- Фасмер 1986: М. Фасмер. Етимологичен речник на руския език. Том 3. Москва, 1986, 246-247.
- Atanasov 1994: G. Atanasov. De la sémantique et de l'origines des hachettes-amulettes de terres Bulgaries Nord-Est. – Bulletin de l'Institut d'Archéologie, XXXVIII, Sofia, 1994, 76-81.
- Atanasov 1996: G. Atanasov. Influences ethno-culturelles dans l'ermitage rupestres près de Murfatlar à Dobroudja. – Byzantinoslavica, LVII, 1996, 112-124.
- Atanasov 2013: G. Atanasov. The Danubian Fortress of Durostorum-Dorostol-Drastar-Silistra (4th–19th c.). – In: Corpus of Ancient and Medieval Settlements in Bulgaria, Vol. 2, Sofia, 2013, 493-587.
- Diaconu, Viceanu 1972: P. Diaconu, L. Viceanu. Păciul lui Soare, I. București, 1972.
- Gardela 2016: L. Gardela. Amulety skandynawskie z Wolina i Truso. – Acta Archaeologica Pultuskiensa, Vol. V, 2016, 99-106.
- Iohannis Sczlitzyae 1973: Ioannes Scilitzes. Synopsis historiarum. Editio princeps, rec. I. Thurn. Berolini et Novi Eboraci, 1973.
- Fetisov, Galkova, 2007: A. Fetisov, I. Galkova. The „Rurikid sin” from the B3 church at Basarabi-Murfatlar. – Studia Patzinaka, 4, 1, 2007, 29-44.
- Jensen 2010: B. Jensen. Viking Age Amulets in Scandinavia and Western Europe (BAR International Series 2169). Oxford, 2010.
- Fuglesang 1989: S. H. Fuglesang, Viking and Medieval Amulets in Scandinavia. – Fornvännen 84, 1989, 15-25.
- Zeiten 1997: M. K. Zeiten. Amulets and Amulet Use in Viking Age Denmark. – Acta Archaeologica 68, 1997, 1-74.

Ключови думи: Ранно средновековие, Киевска Рус, варяжки култови брадвички